

Ümumtəhsilin məzmun standartları komponentlərinin
əlaqəsi texnoloji rakusda

Firəduun İbrahimov

Milli elmlər Akademiyasının Şəki

Regional Elmi mərkəzinin aparıcı

mütəxəssisi, pedaqoji elmlər doktoru

Rəyçi: pedaqoji elmlər doktoru, professor

Akif Abbasov

Açar sözlər: təhsil standartları, zəruri (məcburi) minimum, kompetensiya, səriştəlilik, təhsil sahəsi, evristik fəaliyyət, pedaqoji texnologiya, kurikulum, şəxsiyyətyönümlü və fənniyönümlü kurikulum, layihələr metodu, modullarla təlim, inkişafetdirici təlim, əməkdaşlıqla təlim.

Araşdırmalar göstərir ki, şəxsiyyətin formalaşmasında müstəsna əhəmiyyət daşıyan müasir təlim yanaşmaları təhsilimiz üçün göründüyü qədər də yeni məsələlər deyil. Bu yanaşmalar N.Gəncəvi, Ə.Marağayi, N.Tusi, M.F.Axundov, F.Köçərli, H.Zərdabi, Ü.Hacıbəyov və başqa mütəfəkkirlərin, maarifçi demokratların dünyagörüşləri baxımından tədqiq edilərkən aşkar olmuşdur ki, əslində, bu gün yeni hesab edilən məsələlərin Şərqi təhsil tarixində dərin kökləri mövcuddur. Təbiətin və insanın kəşfi kimi qiymətləndirilən intibah dövründə N.Gəncəvi insanın “özünü dərk etməsi” müləhizəsini irəli sürür. İnsanın özünü dərk etməsini şair “həyatda, cəmiyyətdə yerini bilməsi, xeyirlə şəri ayırd etməsi, mürəkkəb ziddiyyətli hadisələr axarında düzgün yol seçməyi bacarması” kimi dəyərləndirir (5).

N.Gəncəvi “Yeddi gözəl” poemasında özünü dərk edənləri “əbədi yaşayanlar”, dərk etməyənləri isə “bir qapıdan girib, o biri qapıdan çıxanlar” hesab edir. Mütəfəkkir şair şəxsiyyətin ictimai bacarıqlara, məntiqi və tənqidi təfəkkürə, problem həll etmək kimi yüksək idraki bacarıqlara malik olmasını vacib hesab edir və gözəl rəqqasə və musiqiçi olan, ağıllı və cəsarətli kənz qız Fitnənin simasında göstərir ki, “insan məşq və vərdişlə möcüzələr yaradar, mühüm bacarıqlara malik ola bilər”. Ə.Marağayiyə görə, əgər insan müəyyən biliklərə malikdir və onları tətbiq etmirsə, deməli, həmin insan ya “tətbiqi ağıldan” məhrumdur, ya da onun tətbiqi ağılı “kamil” deyil. O düşünürdü ki, insanın savadının yeganə sübutu onun praktik fəaliyyəti, davranış və hərəkətləridir. Tətbiqi elmsiz ümumi elm bəhərsizdir, ölüdür, faydasızdır. Ə.Marağayinin fikirləri bu gün təlim prosesinə olan yeni yanaşmalarla üst-üstə düşür (orada).

H.Rayl (1949), M.Conson (1977), C.Posner və A.Radnitskinin (1994) də araşdırmalarında biliyin iki növünün mövcud olduğu vurğulanmış, bu məsələlər “nəyi bilmək” və “necə bilmək” kimi təqdim edilmişdir (9). Yəni biliklər yalnız əldə edilən fakt və məlumatlar olmayıb, həm də onları əldə etməyin yollarını, eləcə də nümayiş etdirməyin üsullarını – bacarıq və vərdişləri əhatə edir. Bu baxımdan müasir texnologiyalaşmış cəmiyyətimizdə dəyişiklikləri başa düşən, informasiyaları tətbiq edən, problemləri təhlil edən, onların həlli yollarını tapan və əldə edilmiş nəticələri dəyərləndirən insanların təlimini təşkil edərkən həm nəzəri, həm də praktik biliklər böyük əhəmiyyət daşıyır.

Müasir kurikulumlar demokratizm, humanizm kimi prinsiplərdən çıxış edən, şagirdlərin maraq və ehtiyaclarına cavab verən, mütəxəssislərin elmi yanaşmalarına söykənən, dövlətin təhsil siyasətini əks etdirən, təhsil sahəsində sınıanmış mütərəqqi meyarlar, milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında müəyyən edilən dövlət təhsil standartlarına uyğun olmaqla bütün mühüm məsələlərlə bağlı uzunmüddətli proqnozlaşdırma və planlaşdırmaları özündə əks etdirir və bu sənəd o zaman əhəmiyyət kəsb edir ki, düzgün tətbiq edilsin, nəzərdə tutulduğu şəkildə tətbiq edilsin. Tətbiqin yolları, üsulları və vasitələri kimi mühüm məsələlər müasir kurikulumların “Təlim strategiyaları” bölməsində öz əksini tapmışdır. Sənədin bu bölməsində xüsusilə vurğulanan yeni müəllim-şagird münasibətləri, problemlə təhsil yanaşması və fəal təlim üsulları neçə ildir ki, məktəblərimizdə tətbiq edilir. Təhsil islahatının birinci və ikinci mərhələlərində təhsil ictimaiyyətinin bu iş üsuluna məqsədyönlü şəkildə addım-addım hazırlanması istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Lakin, “islahatın başlanmasından xeyli müddət keçməsinə baxmayaraq cəmiyyətdə bu prosesə ikili münasibət hələ də qalmaqdadır” (5).

Didaktikanın görkəmli nümayəndələrindən hesab olunan İ.Y.Lerner və M.N.Skatkinə görə, “təhsilin başlıca sosial funksiyası - əvvəlki nəsillər tərəfindən toplanmış təcrübənin yeni nəsələ ötürülməsidir”. Bu funksiyanın əsas mənası və vəzifəsi konsepsiyanın, fənn proqramlarının, dərsləklərin başlıca hissələrinin məzmununun layihələndirilməsinin əsasını təşkil edir. Təhsilin məzmunu bu kontekstdə əvvəlcədən xüsusi olaraq seçilmiş və təhsilənlər tərəfindən mənimsənilən bilik, bacarıq və vərdislərin həcmi müəyyənləşdirir. Bilik almağa istiqamətlənmiş təlimin bu tipində qəbul edilir ki, “öyrənənlər tərəfindən reallığın müəyyən fraqmentlərinin başa düşülməsinin dərinliyi (keyfiyyəti, səmərəliliyi) öyrənilən materialın miqdarı (kəmiyyəti) ilə mütənasibdir”. Belə yanaşmalar artıq informasiyalı cəmiyyətin müasir tələblərinə cavab vermir və təhsil sistemində ağır nəticələrlə müşahidə olunan problemlər yaradır.

Təlimin şəxsə, onun inkişafına istiqamətlənmiş tipində təhsilin məzmununa olan münasibət dəyişir. Bu halda təhsil öyrənənə biliyin verilməsindən daha çox onun təhsillilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə, kamil insan kimi formalaşmasına, özünü özündə tapmasına istiqamətlənir. Tədris materialı bu halda mənimsəmənin obyektini kimi meydana çıxmır, öyrənənin fəaliyyəti üçün təhsil mühitinin yaradılmasına, təhsilin xarici komponentlərinin tərkib hissəsinə çevrilməsinə xidmət edir. Göründüyü kimi, birinci halda məzmun öyrənənə mənimsənilməsi üçün verilsə, ikinci halda şəxsə istiqamətlənmiş məzmun öyrənənin təhsil məhsulu kimi çıxış edir və fəaliyyətin təşkilini tənzimləyir. Deməli, müəyyən mənada qəbul etmək olar ki, təhsilin məzmunu öyrənənin fəaliyyətinin məzmunu kimi çıxış edir, onun atributuna çevrilir və nəticədə bacarıqların formalaşmasına şərait yaradır.

Təhsilin məzmununun belə iki bir-birinin əksi olan mənada başa düşülməsinə münasibətini ifadə edərək A.O.Mehrabov yazır: “Əgər təlim prosesi təhsilin məzmununa daxil edilmirsə təhsilin məzmunu uşaqlara müəllim tərəfindən verilən özgəninkiləşdirilmiş material kimi qəbul edilir. Əgər təlim prosesi məzmununa daxil edilsə, onda təlimin fəaliyyətlə bağlı məzmununa daha geniş mənada baxmaq lazımdır. Fəaliyyətin təhsilin məzmununda olan rolundan didaktik

sistemin bütün səviyyələri, yəni təlimin məzmunu və məqsədindən tutmuş, öyrənənlərin onun nəticələri əsasında özünüdərk və özünüqiymətləndirməsində olan proseslər qidalanır.” (6)

Fəaliyyətin psixoloji nəzəriyyəsində (A.N.Leontyevin elmi məktəbinin nümayəndələri tərəfindən interpretasiya olunan psixoloji yanaşma) fəaliyyət şəxsin fəaliyyətinə reduksiya (mürəkkəb bir prosesin sadə prosesə keçməsi və keçirilməsi) olunur, onun atributu kimi izah edilir, yəni subyektin keyfiyyət göstəricisi kimi qəbul olunur. Bu nöqtəyi-nəzərdən təhsilə bir-birini əvəz edən fəaliyyətlər sistemi kimi baxılır və bu halda fəaliyyətin subyekt, proses, fənn, vasitə, nəticə kimi komponentləri bir-birindən ayrılır, yəni fəaliyyətin özü tərkib hissələrinə ayrılır, proses məqsədin qoyulması ilə başlayır. Qoyulmuş məsələnin dəqiqləşdirilməsi aparılır, plan hazırlanır, qurğular, sxemlər seçilir, bundan sonra öyrənən müvafiq üsul və yanaşmalar seçərək əməliyyatları yerinə yetirir, işin gedişini və aralıq nəticələri qoyulmuş məqsədlə müqayisə edərək gələcək fəaliyyətdə müəyyən düzəlişlər aparır.

Məlum olduğu kimi, ümumtəhsilin məzmun standartlarının strukturunda “Ümumtəhsilin təhsil standartlarının məcburi minimumunun məzmunu” və “Məzunların hazırlıq səviyyəsinə qoyulan tələblər” kimi iki səviyyənin qoyuluşu durur. Təhsil standartlarının komponentləri olan “Minimum” və “Tələblər” bir-biri ilə əlaqədardır. Bu əlaqə biliyin qazanılması prosesinin paradiqmasında – “Minimum” məktəbin təhsil alanına verəcəyi biliklər sisteminin səviyyəsini, “Tələblər” isə təhsil alanın mənimsədiyi, qəbul etdiyi biliklər sistemi əsasında formalaşan bacarıqların səviyyəsini müəyyənləşdirir. Standartın komponentləri arasındakı belə münasibətlər klassik, “ötürücü” xarakter daşıyan pedaqogikanın, yəni bilikləri “məktəb verir”, təhsil alan isə “qəbul edir” kimi əsas prinsipləri üzərində qurulmuşdur. Belə hallarda, yəni insanın bir fərd kimi xüsusiyyətlərini, onun inkişaf dinamikasını nəzərə almadan hərəkət etmək təhsilin son nəticəsi kimi qarşıya qoyulmuş məqsədi təmin edə bilmir, yəni məktəb yaradıcı şəxsi, həqiqi vətəndaşı tərbiyə etmək əvəzinə, tənbəli, müftəxoru və tufeylini tərbiyə edir. Şəxsə, təhsilalanına istiqamətlənmiş təhsilin paradiqmasında “Minimum” və “Tələblər” arasındakı münasibətlər başqa xarakter daşıyır, fəaliyyət məhsuldar əsasda inkişaf edir. Belə münasibət şəxsi keyfiyyətlərin inkişafını, hadisələrə yaradıcı yanaşmanı, öyrənilən sahədə təhsilin son məhsulu olan müvafiq bacarıqların formalaşmasını təmin edir. Təhsilin məzmunu qazanılacaq biliklər sistemini müəyyən edirsə, fəaliyyət bu biliklər sistemi əsasında formalaşan bacarıqların həcmi, strukturunu, keyfiyyət göstəricilərini müəyyən etdiyindən, onlarda müəyyən kompetensiyaların formalaşması baş verir. Kompetensiyalar “Minimum”la qarşılıqlı əlaqədə olan fəaliyyətin tərkib hissəsi, yəni bilik və bacarıqların cəmi kimi daxil olur və təhsil alanlarda öyrənməyə, müəyyən bacarıqların formalaşmasına, bilik sisteminin qazanılmasına dair səriştəlilik formalaşdırır. Kompetensiya “Minimum”a, səriştəlilik “Tələblər”ə daxil edilir (6).

Təhsilin məzmunu ilə fəaliyyət arasındakı münasibətlərin həlli birinci növbədə tədris-təlim prosesində idraki, informasiya-kommunikasiya və refleksiv (qeyri-iradi) fəaliyyətlərin inkişafına imkan yaradan yeni təhsil şəraitinin, ən başlıcası nəticəyönümlü təhsil standartlarının hazırlanmasını təmin edir. Ona görə

də hazırda, sosial-pedaqoji anlayış kimi təhsil prosesinin elmi, pedaqoji-psixoloji əsaslarını, ilk növbədə idraki və sosial münasibətlərin formalaşma xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq şagirdin, ümumi halda təhsil alanın bilik, bacarıq və vərdislərinin, təlimin məzmununun mənimsənilməsinə təmin edən çoxşaxəli əqli qabiliyyətlərin inkişafı, təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək sahəsində dövlətin artan tələbatının ödənilməsi, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin yeni modelinin işlənilməsi təşkil etməli, eyni zamanda standartlar biliyin həcmi və fəaliyyətin təşkilat yollarının xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirməlidir. Standartda göstərilən biliklər haqqında informasiya o səviyyədə tərtib və təşkil edilməlidir ki, o sonrakı mərhələdə tərkib hissələrinə parçalanaraq biliyin deklorativ, prosedural və kontekstual kateqoriyalarını əhatə edə bilsin, şagirdin təkcə informasiyaları xatırlamasını deyil, həm də yeni informasiya istehlak etməsinə hazırlaya bilsin və bununla bağlı ona müvafiq şərait yaratsın. Standartda ifadə edilən biliklər sistemi adətən alt standartlarda göstərilən üç geniş kateqoriyadan birinə aid edilir. Deklorativ biliklər nəticəsində təhsil alan prosesi başa düşür, prosedural biliklər nəticəsində onda müəyyən bacarıqların formalaşmasına şərait yaranır, kontekstual biliklər nəticəsində isə artıq bacarıqlar formalaşdırılır.

Bacarıq və vərdislərin xüsusiyyətlərinə gəldikdə isə taksonomiyalar standartı hazırlayanın daima diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu gün müasir texnologiyaların geniş tətbiq olunduğu cəmiyyət elə vətəndaşların hazırlanmasını tələb edir ki, onlar informasiyaları təkcə yadda saxlamaqla kifayətlənməsin, həm də onları istehlak etsin və onlardan səmərəli istifadə etməyi bacarsın.

Təhsilin yeni məzmununa keçidi təkamül-axtarış və informasiyalı olmaqla iki qrupa (mərhələyə) ayırmaq olar. Birinci qrupda çoxlu sayda məktəblərdə hazırda da saxlanılan və ayrı-ayrı fənlərin dərinlən öyrənilməsinə imkan verən sinif-dərs sisteminin tələblərinə müvafiq fəaliyyətin qurulması əsas tələb kimi götürülür. İkinci qrupda isə şəxsə istiqamətlənmiş, fəaliyyətyönümlü, kamill insanın, rəqabətə davamlı şəxsiyyətin formalaşdırılması üçün nəticəyönümlü təhsilin qurulmasını, yeni yanaşmaların, interaktiv təlim üsullarının tətbiqi əsas tələb kimi qəbul edilir. Araşdırmalar təsdiq edir ki, təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsi məqsəd əsasında aparılmalıdır. Ümumiyyətlə, təhsildə məqsədin üstünlüyü bir prinsip kimi həmişə gözlənilməlidir. Bu prinsip təhsil standartlarında dəyişikliklərin elə ardıcılıqla aparılmasını tələb edir ki, tədris planı, tədris prosesinə qoyulan minimum tələblərin həcmi, bilik səviyyəsi və təhsil şəraiti, eyni zamanda təşkilatı və idarəetmə məqsədin dəyişdirilməsinin nəticəsi kimi çıxış etsin.

Təhsildə təhsilalanın maraqlarının üstünlüyü saxlanılmalıdır. Belə ki, təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsində cəmiyyətin və dövlətin maraqları ilə bərabər, təhsil sahəsindəki istənilən proqramlara şəxsin özünü dərk etməsinə, özünü ifadə etməsinə, öz müqəddəratını təyin etməsinə imkan verən elementlərin daxil edilməsinə üstünlüyün verilməsi mühüm tələbdir və təhsilin məzmununda mədəniyyətyönümlü məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır, yekun nəticələr tamamilə və dəqiq müəyyən olunmalıdır. Vacibdir ki, təhsilin məzmununun müəyyənləşdirilməsində sosial-mədəni mühitdə həyat fəaliyyəti ilə bağlı təcrübəyə istinad olunsun, şagirdin fəaliyyəti onun şəxsi təhsilinin subyektivi kimi qəbul

edilsin, şəxsiyyətin strukturunun tamlığı, onun idrak prosesinin, emosional-iradi, mənəvi-əxlaqi sferasının xüsusiyyətləri nəzərə alınsın.

Öyrənənin və onu əhatə edən mühitin iştirak etdiyi təhsil prosesinin təhlili göstərir ki, təhsilin məzmununu daxili və xarici olmaqla iki komponentə ayırmaq olar. Təhsilin məzmununun xarici komponenti şəxsiyyətin inkişafını təmin edən təlim mühiti ilə xarakterizə olunur. Təhsilin məzmununun xarici komponenti iki tərkib hissədə - real həqiqətlər və ona dair biliklər sistemindən ibarət olan “təhsil sahəsi” anlayışında cəmlənir. Ona görə də xarici təhsil sahəsi qarşılıqlı təsirdə olan iki – real dünya və tədris olunan kursların məzmununu özündə cəmləşdirən tərkib hissələrdən ibarətdir. Təhsilin məzmununun daxili komponenti təhsil alan şəxsin ayrılmaz cəhətidir. Ona görə də təhsilin daxili məzmunu təhsil alanın təhsil ehtiyaclarının ödənilməsi ilə uyğunlaşdırılmalıdır (6). Məzmunun xarici və daxili komponentlərə bölünməsi ilə bağlı konsepsiyanın qəbul olunması, hər iki yanaşmanın fəaliyyətə inteqrasiya olunduğunu göstərir. Onlardan birincisi tədris prosesini fərdiləşdirməyi, yəni təlim-tərbiyə prosesinin, təhsilalanların psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qurmağı nəzərdə tutursa, ikinci ümummədəni fəaliyyət prosesində təhsil alan şəxsin özünün fərdiləşdirilməsini nəzərdə tutur. Belə yanaşma, yəni təhsil alanın reallığın əsas xüsusiyyətlərini mənimsəyərək özünün daxili inkişafına və oradan da mədəni-tarixi nailiyyətlərin mənimsənilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyəti, təhsilin məzmunu ilə bağlı fəaliyyətlərin əsasını müəyyən edir.

Problemlər içərisində evristik təhsil fəaliyyəti (zəkalı fəaliyyətin mühüm elementi) ilə bağlı məsələlər xüsusi yer tutur. Evristik (nəzəri tədqiqatın məntiqi və metodik üsulları sistemi kimi qəbul olunan rakusda) təhsil fəaliyyətinin əsas məqsədi təhsil alanın özünün şəxsi təhsilinin bütün elementlərinin, yəni məqsədin mənasını, məzmununu, təlimin optimal forma və metodlarının seçilməsini, təhsil sahələrinin mənimsənilməsi ilə bağlı şəxsi fəaliyyət trayektoriyasının qabaqcadan layihələndirilməsində iştirakının təmin olunmasıdır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ümumtəhsil məktəblərində “yaratıcılıq fəaliyyəti”, “evristik fəaliyyət” anlayışlarından istifadə edərək evristik təlimin əsas parametrlərini müəyyənləşdirmək olar. Evristik fəaliyyət yaratıcılıq fəaliyyətindən başqa metodoloji və koqnitiv fəaliyyətləri də özündə birləşdirir. Evristik təhsil fəaliyyətində eyni zamanda evristik və reproduktiv komponentlər iştirak edir. Öyrədən bu halda əsas vəzifəsi tədris prosesinin tamlığının təmin olunmasında bu məsələlərin nəzərə alınmasıdır. Evristik fəaliyyətin əsas məqsədi təhsil alanın, tədris prosesində qarşıya çıxan problemlərin səmərəli həlli üçün əvvəllər onun fəaliyyətində dəqiq müəyyən edilməmiş məqsədlərin yenidən formalaşdırılmasıdır.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, öyrənənin imkanlarının, fərdi xüsusiyyətlərinin dəyərləndirilməsinə dayanaraq təhsilin məzmununun layihələndirilməsi və strukturlaşdırılmasının müxtəlif üsullarını aşağıdakı kimi sistemləşdirmək məqsədmüvafiqdir:

- tədris materialının məzmununun xətti qurulması. Belə strukturda tədris materialının məzmunu ardıcıl və fasiləsiz olaraq verilir.
- tədris materialının məzmununun konsentrik sistem üzrə qurulması. Belə strukturda eyni bir məsələ bir neçə dəfə araşdırılır, təkrarlanır. Təkrar zamanı

məzmun genişləndirilir, yeni informasiyalarla zənginləşdirilir və yeni səviyyədə həll edilir.

- tədris materialının məzmununun spiralvari sistem üzrə qurulması. Bu halda öyrənən və öyrədən qoyulmuş problemə, insanın fəaliyyət sferası ilə bağlı biliklər sisteminə və fəaliyyət üsullarına dair məlumatları genişləndirərək və zənginləşdirərək onlara daim qayıdır və inkişaf etdirir.
- tədris materialının məzmununun modul sistemi üzrə qurulması. Bu halda hər bir mövzu üzrə tədris modulunun məzmunu, bütövlükdə baxılan bölməyə (təhsil vahidinə) daxil olan mövzular üzrə müvafiq istiqamətlərdə paylanır:
  - oriyentasiyalılıq (fəaliyyəti müəyyən istiqamətə yönəltmə), metodoloji istiqamət;
  - məzmun – təsviri xarakterli istiqamət;
  - əməliyyat – fəaliyyət xarakterli istiqamət;
  - nəzarət – yoxlama xarakterli istiqamət;

Təhsilin məzmununun dəyişməsini onun humanistləşmə, humanitarlaşma, diferensiallaşma, diversifikasiya, standartlaşma, çox variantlılıq, çox səviyyəlilik, fundamentallıq, kompyuterləşmə, informatlaşma, fərdiləşmə, fasiləsizlik kimi prinsiplərə istinad etməsi əsasında inkişafı şərtləndirir, hansı ki, bu prinsiplər bəşər təcrübəsinin inkişaf səviyyəsindən, cəmiyyətin inkişafı ilə bağlı tələblərdən qaynaqlanır. Hər dövərdə siyasi cəmiyyətlərin öz təhsil sistemi və müvafiq kurikulumları olmuşdur, təbii ki, müxtəlif cəmiyyətlərin mövcud tələbləri və inkişaf səviyyəsi, əsasən, ona məxsus olan təhsil kurikulumlarında ifadə olunur. Təhsilimizə gətirilən müasir kurikulumlar tərbiyəyönümlülük, nəticəyönümlülük, şagirdyönümlülük, bütün şagirdlərə öz idrak potensialından istifadə etmək, şəxsi qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün əlverişli şəraitin yaradılması kimi prinsiplərə əsaslanır (2).

Azərbaycanda kurikulumlara ciddi konseptual bir sənəd kimi yanaşılır. Onun fənn üzrə bütün fəaliyyətləri istiqamətləndirə biləcək bir sənəd olması vacib hesab edilir. Orada ilkin olaraq fənnin məzmununa yer ayrılır, şagirdlərin əldə edəcəkləri nəticələr təhsil pillələri və siniflər üzrə müəyyənləşdirilir və zəruri məzmun standartları kimi kurikulumlara daxil edilir. Kurikulumlar hazırlanarkən məzmunu uyğun strategiyaların müəyyən olunmasına diqqət yetirilir və gözlənilən nəticələrin daha uğurlu əldə olunması baxımından bu, əhəmiyyətli hesab edilir. Prinsiplər fənlər üzrə təlimin mühüm didaktik əsası kimi şərh olunur. Bu zaman hər bir fənnin özünəməxsus cəhətləri, ümumi təhsil sistemində rolu və əhəmiyyəti nəzərə alınır. Bundan əlavə, prinsiplərə fənn üzrə strateji fəaliyyətin özülünü təşkil edən bir anlayış kimi də yanaşılır, müxtəlif forma və üsulların mütəhərrik mexanizminin pedaqoji təminatçısı kimi baxılır.

Nəticəyönümlülük müasir kurikulumların hazırlanmasında nəzərə alınan mühüm didaktik prinsiplərdən biri hesab edilir. Təlim prosesində əldə olunacaq nəticələrin əvvəlcədən müəyyən edilməsi və onun məzmunu gətirilməsi bu prinsipin başlıca cəhətlərindən biri kimi dəyərləndirilir. Nəticəyönümlülüğün olması, ilk növbədə, təlim fəaliyyətlərinə əsaslanır, bütövlükdə təlim prosesinin mahiyyətini təşkil edən son nəticəni görməyə imkan verir. Fənn kurikulumlarında təlim nəticələri müxtəlifdir: ümumi və xüsusi. Bunlar həm məzmunu müəyyənleş-

dirmək, həm də qiymətləndirmə aparmaq baxımdan əhəmiyyət daşıyır. Məzmun xətləri və siniflər üzrə hazırlanmış nəticələr ümumi nəticələrə uyğun xüsusi nəticələr kimi müəyyənləşdirilir.

Fənn kurikulumlarında öz əksini tapan bütün nəticələr şagirdlərə, onların inkişafının izlənməsinə yönəlir. Fənnin ümumi məsələlərindən biri kimi məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsində şagird şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı diqqət mərkəzinə çəkilir. Kurikulumda şagirdin idraki, hissi və psixomotor bacarıqlarının müəyyən olunmuş həddə çatması üçün humanist və demokratik prinsiplərə söykənən iş üsulları və formalarının seçiləcəyi, ən müasir texnologiyalardan istifadə olunacağı nəzərə alınır. Fənn kurikulumları hər bir fənn üzrə məqsəd, vəzifə, məzmun, texnologiya və qiymətləndirmə məsələlərini əhatə etməklə çoxçeşidli iş parametrlərini əlaqəli şəkildə ümumiləşdirir. Standartlar öyrədiləcək məzmunun xəbər verir və bacarığın xüsusiyyətini göstərir. Hər bir standart altstandartlarla müşayiət edilir. Tədqiqatçılar altstandartları aşağıdakı kimi səciyyələndirirlər:

- altstandartlarda mürəkkəb fikirlər daha sadə fikirlərə bölünür;
- altstandartlar təlim məqsədlərinin müəyyən olunması üçün zəmin olan komponentləri əks etdirir;
- sinifdən-sinifə keçdikcə altstandartlar dəyişir.

Biliyin kateqoriyaları baxımından ümumi xarakter daşıyan məzmun altstandartlarda hissələrə bölünərək üç böyük kateqoriyasından - deklorativ, prosedural və kontekstual - birinə aid olur.

Məzmun standartlarında fəaliyyət taksonomiyaların köməyi ilə sistemləşdirilir. Müxtəlif taksonomiyalardan yalnız üçü – idraki, emosional və psixomotor taksonomiyalar mütəxəssislər tərəfindən təhsil üçün əhəmiyyətli hesab edilmişdir. İdraki fəaliyyəti əks etdirən standartlar, ilk növbədə, intellektual bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənir.

Fənn kurikulumlarının integrativ xarakter daşması, ilk növbədə, onun ümumtəhsil məktəbləri üçün hazırlanması və şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına imkan yaratması, şagirdlərdə həyati bacarıqların formalaşdırılması, onların davamlı fəaliyyət üçün hazırlanması ilə bağlıdır. Ona görə də kurikulumlarda əks olunmuş təlim nəticələri biri digərini tamamlamaq, möhkəmləndirmək, davam etdirmək baxımından elə ardıcılıqla verilir ki, onların vasitəsilə şagird şəxsiyyətinin formalaşmasını və inkişafını izləmək mümkün olur. Kurikulumlar bütün təlim nəticələrini əks etdirməklə sonrakı nailiyyətləri fərz etməyə imkan yaradır. Öyrənmə prosesində əldə edilən nailiyyətin hansı səviyyədə olmasını müəyyənləşdirmək üçün şərait əmələ gəlir. Kurikulum müxtəlif bacarıqların öyrənilməsinə nəzərdə tutan balanslaşdırılmış və əhatəli yanaşmanı özündə saxlayır, məzmun standartlarının səviyyəsinə çatmağa imkan yaradır, şagirdlərin təlimə cəlb olunmasını, davamlı təhsilə hazırlanmasını və həvəsləndirilməsini təmin edir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, müasir kurikulumların istinad etdiyi prinsiplərin yerinə yetirilməsinə yeni pedaqoji texnologiyalardan sistemli istifadə etməklə nail olmaq mümkündür (təlim prosesini konkret nəticəsi olan texnoloji-istehsalat prosesinə çevirməklə). Çünki, həmin prinsiplər yeni pedaqoji texnologiyaların mahiyyət və məzmununda əks olunmuşdur.

Yeni pedaqoji texnologiyalar, ümumilikdə təlimin yeni konsepsiyası dörd əsas prinsip ətrafında cəmləşdirilə bilər:

- şagirdyönümlülük;
- fəal, müstəqil və birgə təlim fəaliyyəti imkanlarının yaradılması;
- təlimin inteqrativliyi;
- təlimin məzmun və nəticələrinin təlim alanların məktəbdən sonrakı həyat fəaliyyəti və cəmiyyətlə əlaqəli olması (3).

Yeni pedaqoji texnologiyaların mahiyyət və məzmunu ilə yaxından tanışlıq, məktəb praktikasında müxtəlif təlim texnologiyalarının tətbiqi nəticələrinin araşdırılması deməyə əsas verir ki, onların ənənəvi təlim texnologiyalarından əsas üstünlükləri bunlardır: gözlənilən nəticələrin, əsasən, alınması; şəxsiyyətyönümlülük (şagirdyönümlülük); inkişafetdiricilik. Təhsil texnologiyaları sahəsində tədqiqatları təhlil etməklə yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiqində gözlənilən nəticələrin alınması aşağıdakılarla şərtlənir:

1. Təlim prosesində didaktik vahidlərdən böyüdülmüş şəkildə istifadə edilməsi;
2. Təlim prosesi və onun nəticələrinin düzgün planlaşdırılması (layihələndirilməsi);
3. Təhsil prosesinin emosionallaşdırılması;
4. Təhsilin diferensiasiyası;
5. Müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (kompyuter, audiovizual texnika və s.) istifadənin genişləndirilməsi.

Şəxsiyyətyönümlülük və təlim prosesində şagirdin inkişaf etdirilməsi yeni təlim texnologiyalarının mahiyyət və quruluşundan doğur (4). Müasir tərəkümlü pedaqoqlar hesab edirlər ki, təlimin şəxsiyyətyönümlü olması üçün o (təlim), şəxsiyyətin (şagirdin) aşağıdakı keyfiyyətlərinə yönəldilməlidir: a) öyrənilən sahə (fənn) üzrə şəxsiyyətin mövcud bilik və bacarıq səviyyəsi, ümumi inkişaf səviyyəsi və mədəniyyəti (indiyədək həmin sahə üzrə əldə edilən təcrübə); b) şəxsiyyətin psixi xüsusiyyətləri (yaddaşı, tərəkümü, qavrama qabiliyyəti, öz emosiyalarını idarəetmə bacarığı və s.); c) xarakterindəki xüsusiyyətlər, temperamenti (7).

Anlamaq çətin deyildir ki, şəxsiyyətyönümlü təlim mahiyyətcə diferensial və inteqrativ xarakterdə olmalıdır. Belə təlim növlərinin həyata keçirilməsi, həmçinin təlim alanların intellektual inkişaf səviyyəsinin nəzərə alınmasını tələb edir. Pedaqoq – psixoloq N.D.Levitov uşaqların intellektual inkişaf səviyyəsini aşağıdakı meyarlarla ölçməyi təklif edir:

- müstəqil düşünmə qabiliyyəti;
- tədris materialının qavranılması sürəti və möhkəmliyi;
- qeyri-standart məsələni (problemi) həll etdikdə əqli yönəlmənin sürəti (hazırcavablılıq);
- öyrənilən hadisələrin mahiyyətinə dərinlən nüfuzetmə (mühüm olanları qeyri-mühümlərdən fərqləndirmək) bacarığı;
- əsaslandırılmamış mühakimələrə meyilli olmamaq, tənqidi tərəkümlü olmaq (8).

Tədris materiallarının öyrənilməsində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün şagirdlər konkret idrak fəaliyyətinə cəlb olunmalıdırlar. İdrak fəaliyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün son illərdə taksonomiyalardan daha çox istifadə olunur. Yeni pedaqoji texnologiyanın tətbiqi zamanı iş elə

qurulur ki, tədris materialı məzmununun mənimsənilməsi, şagirdlərin tərbiyə və intellektinin inkişafı vahid, bütöv bir proses olur. Burada da bilik və bacarıqların əldə edilməsi inkar olunmur, lakin o, əsas məqsədə nail olmaq üçün bir vasitə rolunu oynayır. İnkişafetdirici xarakterli texnologiyalarda hər şeydən öncə biliklərin müstəqil olaraq qazanılması nəzərdə tutulur. Yalnız bu halda şagirdlərin qabiliyyətləri inkişaf edir, humanist meylləri və sferası formalaşa bilər.

Müasir məktəb praktikasında daha geniş tətbiq olunan yeni, şəxsiyyət-yönümlü – inkişafetdirici təlim texnologiyaları sırasında aşağıdakılar da vardır:

1. Əməkdaşlıqla təlim (və ya kollektiv təlim) texnologiyası;
2. Layihələr metodu ilə təlim texnologiyası;
3. Modullarla təlim texnologiyası;
4. Müxtəlif səviyyəli təlim texnologiyası;
5. Biliklərin tam mənimsənilməsi texnologiyası.

Şəxsiyyət-yönümlü – inkişafetdirici təlim texnologiyalarından səriştəli istifadə imkan verir ki, şagirdin şəxsiyyəti formalaşsın. Sözügedən texnologiyalar imkan yaradır ki, şagirdlər fərd, təbiət və cəmiyyətlə bağlı müvafiq biliklərə malik olsun, həmin biliklərdən istifadə etməyi bacarsın, malik olduğu biliklərdən istifadə etmək istəsin, buna maraq göstərsin.

Ədəbiyyat

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, Qanun, 2010, 60 səh.
2. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu). // “Kurikulum” jurnalı, Bakı, 2008, №1.
3. Azərbaycan kurikulumunda yeni tədris və təlim formalarına doğru. Azərbaycan Respublikası Təhsil Sektorunun İnkişafı Layihəsi (ingilis dilindən tərcümə), Arnhem, Niderland, CİTO qrupu, 2006.
4. Əliyev A. Ümumi təhsilin müasir kurikulumları və yeni pedaqoji texnologiyalar. // “Kurikulum” jurnalı, Bakı, 2008, №2, səh. 27-34.
5. Afət Süleymanova. Müasir kurikulumlarda yeni təlim yanaşmalarının tarixi kökləri. // “Kurikulum” jurnalı, Bakı, 2008, №2, səh. 43.
6. Mehrabov A.O. Müasir təhsilin konseptual problemləri, Bakı, 2010, səh. 59-69.
7. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студентов пед. Вузов. Под ред. Е-С. Полат. М., Изд-во Центр «Академия», 2000.
8. Ксензова Г.Ю. Перспективные школьные технологии. Учебно-методическое пособие. М., 2000.
9. Covey S. The seven habits of highly effective people. Free press 2003, New York, London, Toronto, Sydney.

Xülasə.

Firəduñ İbrahımovun “Ümumtəhsilin məzmun standartları komponentlərinin əlaqəsi texnoloji rakusda” məqaləsində təhsilin məzmununun bir-birinə əks olan mənalarda başa düşüldüyünə diqqət yönəldilir, təhsilin məzmunu ilə fəaliyyət arasındakı münasibətlərin düzgün həllinin vacibliyi vurğulanır.

Müəllif göstərir ki, şəxsə, təhsilalana istiqamətlənmiş təhsilin paradıqmasında “Məzmun” və “Tələblər” arasındakı münasibətlər elə xarakter daşıyır ki, fəaliyyət məhsuldar əsasda inkişaf edir. Belə münasibət, şəxsi keyfiyyətlərin yaradıcı yanaşmanı, öyrənilən sahədə təlimin son məhsulu olan müvafiq bacarıqların formalaşmasını təmin edir. Məqalədə əsaslandırılır ki, təhsilin məzmunu ilə fəaliyyət arasındakı münasibətlərin həlli nəticəyönümlü təhsil standartlarının olmasını tələb edir və təhsil standartlarına uyğun kurikulumların istinad etdiyi prinsiplərin yerinə yetirilməsinə yeni pədaqoji texnologiyalardan istifadə etməklə nail olmaq mümkündür.

Summary

The relation of General educational curriculum contents in technology.

The article of Firedun Ibrahimov "The relation of General educational curriculum contents in technology" directed the attention to understanding the contrary meanings of educational curriculum content. It is emphasized the necessity of the correct solution of the relations between activities with General educational curriculum contents.

The author wrote that the educational paradigm which directed to the characteristic relations between “content” and “needs” help activities to be developed productively.

This approach is ensured that the individual and interpersonal relations will develop, the students become creative, and help to being formed their skills and abilities.

The author substantiates that educational content and activities are help the education to be integrative, constructivist / learner-centered, result-centered, needs-centered. The getting of achievement on the curriculum principles the trainers must use the new teaching technology and strategies.